

LUND UNIVERSITY

Hundra år med marxistisk kristeori.

Holgerson, Ståle

Published in:

Röda rummet - radikal kvartalstidskrift

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Holgerson, S. (2012). Hundra år med marxistisk kristeori. *Röda rummet - radikal kvartalstidskrift*, 3, 10-13.
<http://www.rodarummet.org/web/>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

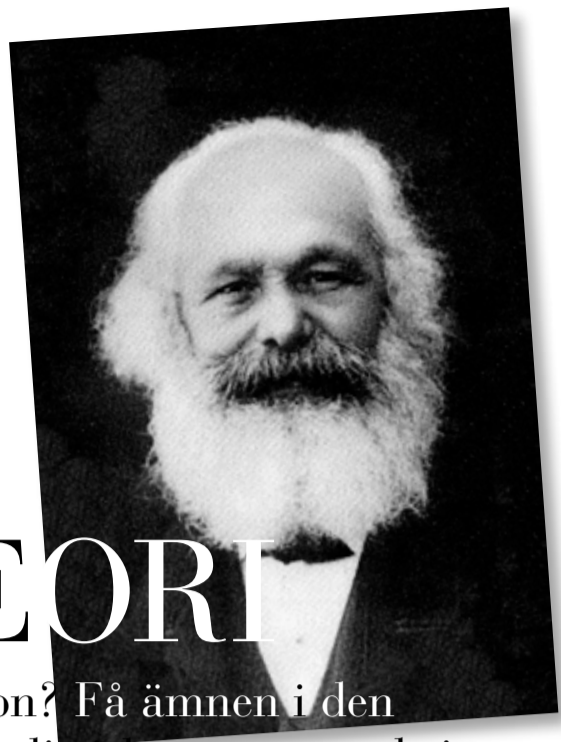
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

HUNDRA ÅR MED MARXISTISK KRISTEORI

Profitkvotens tendentiella fall, underkonsumtion eller överproduktion? Få ämnen i den marxistiska traditionen är snårigare än teoribildningen runt det kapitalistiska systemets kriser. Ståle Holgersen tecknar grunddragen i 100 års polemik om "den rätta teorin".

Ett av kapitalismens kännetecken är de återkommande kriserna. De kommer, och efter ett tag klingar de av. Kvar står människan och frågar: Varför? Hur?

Generellt kan man säga att båda nyliberala ekonomer och människor i allmänhet har problem med att acceptera förekomsten av kriser. Liksom det är omöjligt att riktigt föreställa sig hur det är att frysa när det är 40 grader varmt är det svårt att tala om kris när ekonomin går bra. Man tänker att nu, av olika skäl, blir det inte kris. Åtminstone inte här.

Med marxister förhåller det sig tvärtom. Ett klassisk skämt är att av de senaste fem ekonomiska kriserna har marxister förutsett åtta. Flera marxistiska teoretiker hojtade "vad var det jag sa?" när den nuvarande krisen tog sin början.

Enligt borgerlig ekonomisk teori skapar det kapitalistiska systemet med utbud och efterfrågan en tendens till jämvikt. Systemet i sig genererar stabilitet och orsaken till kriser måste därför sökas utanför det ekonomiska systemet. Även om det råder oenighet bland marxister om hur man ska förstå kriser, är det ett gemensamt kännetecken för marxistisk förståelse av kriser att kapitalismen med nödvändighet skapar dem och att detta bottnar i motsättningar inom själva systemet.

Till exempel skriver David Harvey i *Limits to Capital*, att det som skiljer Marx från den borgerliga politiska ekonomin är inte bara hans betoning av nödvändigheten av avvikelser från jämvikt, men också den avgörande roll krisen har för att återställa jämvikten. Kriser blir kapitalismens egen "problemlösare":¹

"Crises are never more than momentary, violent solutions for the existing contradictions, violent eruptions that re-establish the disturbed balance for the time being", skriver Marx i *Kapitalets* band tre.²

Den störda jämvikten återställs för en tid. Krisen har egentligen inte löst problemen, utan flyttar runt dem eller skapar "lösningar" som bara skjuter upp problemen. För nyliberala ekonomer är kapitalismen alltså i stort sett problemfri, medan för marxister är kapitalismen i sig instabil och ett problem, medan kriser är tillfälliga lösningar på problemet.

Borgerliga media, uppbackad av ekono-

EN ARTIKEL AV STÅLE HOLGERSEN

Artikelförfattaren är doktorand i kultur-geografi vid Lunds universitet.

miska experter, hittar oftast partikulära förklaringar till varför det blev kris, i sin mest vulgära form genom att beskriva egenskaper och karaktärer hos arbetare; de amerikanska är dumma som tar på sig för mycket skulder medan den grekiska arbetarklassen är lat som inte vill jobba. Alternativt använder man sig av nationella förklaringar, som att man på Island inte fattade riskerna vid finansspekulation och att man i Spanien inte bromsade bomarknaden i tid. Även om kriser självklart inrymmer geografiska skillnader och nationella särförhållanden kan sådana partikulära förklaringar inte hjälpa oss att förstå varför hela det kapitalistiska systemet skakar. En populär förklaring av den nuvarande krisen är att skylla på girighet. Men som Andrew Kliman säger: Att skylla krisen på girighet är som att skylla en flygkrasch på tyngdkraften. Tyngdkraften är alltid där, men flygplan kraschar inte alltid.

Syfte med den här texten är att redogöra för hur Marx' teorier i över 100 år har använts till att förklara kriser. Jag baserar framställningen på Simon Clarke's uppdelning av de fem olika kristeorier, som på olika sätt härstammar ur Marx idéer:³

- överproduktion
- underkonsumtion
- disproportionalitet,
- profit squeeze
- lagen om profitkvotens fallandetendens.

Vilken teori som har varit den dominerande har skiftat; från överproduktion vid förra sekelskiftet, till underkonsumtion på 1930-talet och profitkvotens fallande tendens på 1970-talet.

ÖVERPRODUKTION

Den första dominerande kristeorin baseras på Friedrich Engels, och särskilt hans bok *Anti-Dühring*, och fördes av Karl Kautsky vidare in i Andra internationalen. Huvudtesen är att produktionen måste expandera oavhängigt av köpkraften i samhället. Teorin är baserad på en motsättning mellan två tendenser: för det första, den begränsade konsumtionen hos massorna; kom ihåg att den stora konsumentgruppen under kapitalismen är arbetarna själva, vilket innebär att det finns ett inbyggt problem i systemet genom att arbetarna aldrig kan få löner höga nog till att köpa alla varorna de har producerat – eftersom en viss andel av omsättningen måste gå till företagets profit så att kapitalet kan ackumuleras.

Frågan är vad företagen gör när man då upplever en bristande efterfrågan? I nyliberal teori kommer konkurrens och jämvikt mellan utbud och efterfrågan leda till att företagen bara producerar mindre och jämvikten återställs. Så fungerar det emellertid inte enligt Engels, och här visar sig den andra tendensen; kapitalister svarar inte på konkurrensen genom att passivt minska sin produktion och därigenom få en mindre profit. På grund av "anarkin på marknaden" där olika företag är i konstant konkurrens med varandra, kan ingen bara krympa sin produktion enbart för att efterfrågan går ner. Då sänker man hellre lönerna för arbetarna, vilket gynnar den enskilde kapitalisten, men förstärker det generella problemet med massornas begränsade konsumtion. Kapitalisterna möter dessutom den här utmaningen genom att effektivisera produktionen så att man kan konkurrera ut sina rivaler. Alla deltar i en konkurrens där man måste växa eller gå i konkurs.

Det finns alltså en motsättning mellan å ena sidan massornas begränsade konsumtionsförmåga och, å andra sidan, en utveckling av produktivkrafterna utan hänsyn till marknads gränser. Hellre än att minska produktionen tvingas kapitalisten att öka produktiviteten – därför möter kapitalet vikande efterfrågan genom att producera mer.

Enligt Simon Clarke är det här nyckeln till Engels teori om överproduktion ligger. Produktionen springer med nödvändighet i förväg, framför marknads förmåga att svälja alla varor. Resultatet blir en kris. "Anarkin" i produktionen blir därför källan till en systematisk överproduktion.⁴

Här finner vi också grunden till kapitalismens absurda dilemma: att det på samma gång kan finnas överskott på såväl varor, kapital och arbetskraft. Men ändå drabbas systemet av ekonomiska kriser och stagnation.

En teoretiker som i dag baserar sig på en överproduktionsteori är David Harvey, men han benämner det dock överackumulering. Harveys utgångspunkt är att ekonomin växer med tre, fyra procent varje år, och genom den grundläggande motsättningen mellan produktivkrafterna – vilket bland annat innefattar hur mycket som kan produceras – och produktionsförhållandena – vilka sätter gränser för hur mycket man faktisk kan konsumera – leder det till ett avsättningsproblem som inte bara kan lösas genom ökad konsumtion.⁵ Det här överskottet

får då problem med att bli realiserat, och Harvey menar att alla kriser är "realiseringskriser". I frånvaro av lukrativa fält för investeringar skvalpar överskottskapital runt och letar efter platser att realiseras, och det är i den här processen som bubbler och obalanser uppstår. Harvey, som också är kulturgeograf, sätter fokus på hur det här leder till överinvesteringar i stadsbyggnationen: i bostäder, kontor, etc. Det är ett fokus som är särskilt intressant i senaste krisen, vilken började med just en bostadsbubbla.

Överproduktionsteorin utvecklades efter Engels död av Karl Kautsky. Liksom Engels ansåg han att överproduktionen inte hade sin grund i dåliga bedömningar av enskilda kapitalister, utan att produktion och konsumtion var baserad på två olika lagar, och att obalansen mellan dem därför var inneboende i systemet.

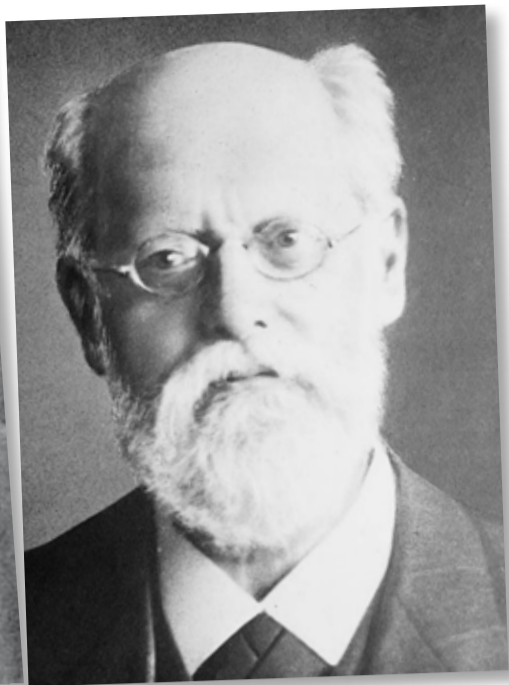
Kautsky såg också överproduktionsteorin som en sekulär teori, att obalanserna växer hela tiden, tills de når den yttersta punkten av sammanbrott – i motsats till en cyklisk teori, som anser att kriser går i vågor eller cykliska mönster. Enligt Kautskys uppfattning skulle överproduktion också till sist leda till "den ultimata förstörelsen" av kapitalismen.

Med Kautsky blev också sekulär överproduktionsteori Andra internationals officiella politik och hans *The Class Struggle* blev en klassisk text i den marxistiska ortodoxin. Eftersom krisen var sekulär och bara skulle bli värre och värre, blev den politiska prioriteten att bygga en rörelse som skulle vara förmögen att ta makten när det avgörande ögonblicket kom. I detta ljus kan man också se Kautskys kritik av den ryska revolutionen. Detta ledde enligt Clarke till politisk passivitet och byråkratisk degenerering inom arbetarrörelsen.

Kautsky kritiserades senare, av bland andra Eduard Bernstein, som hävdade att risken för överproduktion är liten eftersom den motverkades av hemmarknadens tillväxt, med en allt större medelklass och öppnandet av utländska marknader genom imperialismen. Kautsky kom därefter att närma sig, det som skulle bli nästa ortodoxi inom marxismen: underkonsumtion.

UNDERKONSUMTION

Den förste marxist som gör underkonsumtion till en verklig teori är Rosa Luxemburg. Hon använde Marx reproduktionsscheman från andra bandet av

Kapitalet för att påpeka omöjligheten av kapitalackumulering i frånvaro av externa marknader

Där överproduktionsteorin säger att kapitalet kommer att möta konflikten mellan produktion och konsumtion genom att producera mer och mer, oavhängigt av marknadens gränser, menar Luxemburg att kapitalister bara vill anställa fler arbetare och tillägna sig mer produktionsmedel, så länge det i slutändan finns en marknad för ökningen av konsumtionsvaror. Enligt Clarkes läsning av Luxemburg förutsätter investeringar en redan existerande ökning av konsumtionen, vilket innebär att det är konsumtionen, och inte investeringarna, som är drivkraften för kapitalistisk produktion.

Men med konsumtion som drivkraft blir utmaningen inte bara att förklara kriser utan också hur ekonomisk tillväxt (och därmed kapitalismen som sådan) är möjlig över huvudtaget. Varifrån kan ökad konsumtion komma? Inte från arbetarklassen, inte heller från "en tredje part" – i form medelklass eller andra sociala skikt vars intäkter i sista hand härör antingen från löner eller mervärde – och inte heller från utrikeshandel som ju bara "flyttar problemet från ett land till ett annat".

Den enda förklaringen blir att kapitalackumuleringen stimuleras av en efterfrågan som ligger utanför det kapitalistiska systemet, och då speciellt från samhällen med förkapitalistiska produktionsätt. Kapitalismen blir därmed avhängig av sitt eget expansionistiska behov, vilket förklarar Luxemburgs fokus på imperialismen. Man når också här den "ultimata gränsen" för kapitalismen, som alltså visar sig när erövringen av världen är fullständig. Då finns inte längre några köpare utanför systemet som kan absorbera överflödet av varor, och systemet kollapsar.

Underkonsumtionsteorin blev mycket omdebatterad inom marxismen mellan första och andra världskriget. I Moskva upphöjdes den till förhärskande sanning av den ungerska ekonomen Eguen Varga och i USA använde Paul Sweezy underkonsumtion som en viktig del av sin stagnationsteori.⁶

En av dagens försvarare av underkonsumtion är Radhika Desai, som anmärker att även om värde och mervärde bara kan skapas i produktionen, och inte i cirkulationssfären, är ändå cirkulationen, realiseringen och konsumtionen centrala moment hos Marx. Börjar kanske inte Kapitalet, frågar hon, med skillnaden mel-

lan värde och bruksvärde, alltså att varan måste realiseras genom att bli använd, det vill säga konsumerad? De marxister som avfärdar underkonsumtionsteorin hemfaller enligt Desai till produktionism, där man inte tar hänsyn till cirkulationen över huvud taget utan betraktar kapitalismen som ett självtillräckligt system av "fabriker som producerar fabriker som producerar fabriker".⁷

DISPROPORTIONALITET

Det ledande alternativet till underkonsumtionsteorin före första världskriget fokuserade på fenomenet disproportionalitet med Mikhail Tugan-Baranowsky som den kanske ledande förespråkaren. Enligt disproportionalitetsteorin vilar fortsatt ackumulering på att existensen av lämpliga proportionella relationer mellan de olika grenarna av produktion. Medan det kan råda överproduktion inom vissa branscher kan det vara underproduktion inom andra.

Tugan-Baranowsky trodde aldrig att perfekt proportionalitet kunde upp-

nås, men att obalanserna kunde hållas i schack för en tid, särskilt genom kredit- och banksystemen. En kris uppstår först i en viss gren av produktionen, där överproduktionen har nått sin gräns, och därmed finns risk att kollapsen sedan genererar en kedjereaktion.

Rudolf Hilferding vidareutvecklade decennierna före första världskriget disproportionalitetsteorin, och hans fokus var finansmarknaden, med dess truster, karteller och finansinstitutioner. Han såg finanskapitalet som en ny fas i kapitalismen, baserad på en integration mellan banker och industriellt kapital, under dominans av bankerna. Hilferding hävdade att fast kapital, som binder stora mängder kapitalresurser för längre perioder, reducerade rörligheten och flexibiliteten för kapitalet. Kärnan i disproportionaliteten blev för Hilferding därför själva existensen av fast kapital.

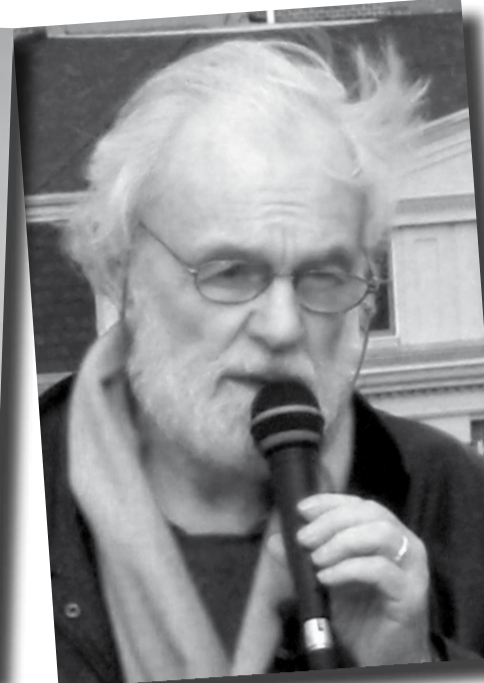
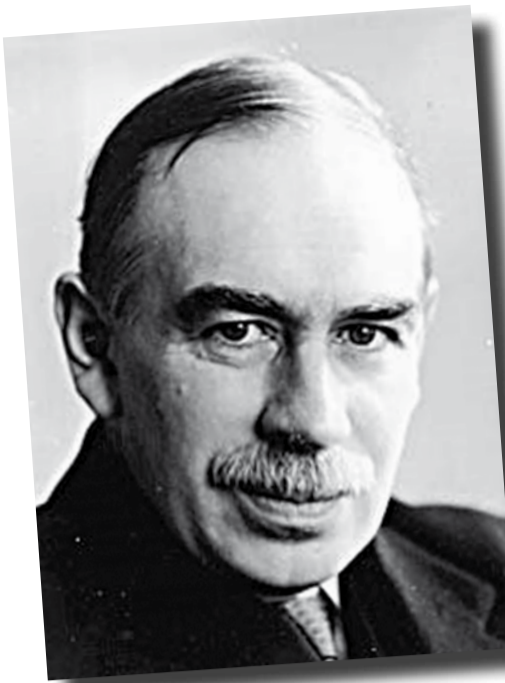
Som vi sett var tendensen till överinvesteringar, enligt Engels och Kautsky, helt rationell, eftersom kapitalismen baseras på konkurrens utan hänsyn till markna-

dens gränser. För Hilferding var däremot överinvesteringar ett resultat av kapitalistiska felbedömningar. En politisk implikation av en sådan teori blev att man via övergripande planering kunde övervinna tendensen till kris. Teorin hade därmed en tendens att hamna i korporativistiska slutsatser, och disproportionalitet blev också nära förknippad med den fascistiska korporationen (utan att Hilferding på någon sätt gick över "till den mörka sidan", tvärtom; han dog i Gestapos händer 1941).

Det måste också tilläggas att relationen mellan de här tre teorierna – överproduktion, underkonsumtion, disproportionalitet – inte blir enklare av att det råder oenighet om huruvida överproduktion och underkonsumtion är två sidor av samma mynt, och att både Hilferding och Tugan-Baranowsky menar att underkonsumtion är en särskild form av disproportionalitet.

Men disproportionalitet blev aldrig en dominerande teori. Den kritiserades bland annat för sitt ensidiga fokus

på relationer mellan kapitalister, och att vara utan intresse för relationen mellan arbete och kapital. Inom den kommunistiska rörelsen var det fortfarande underkonsumtion och den fattiga arbetarklassens situation som stod i centrum. Disproportionalitet fördömdes där som en socialdemokratisk, reformistisk avvikelse. På sjuttioalet skulle dock underkonsumtion själv få en sådan etikett. Men innan vi kommer dit måste vi ta en omväg via Keynes.

EN PARENTES OM KEYNES (IANISM)

För Luxemburg var det i imperialism och militarism man hittade svaret på frågan hur ekonomin fortfarande kunde växa, trots underkonsumtion. På 1920-talet vann argument om att stigande löner, och/eller ökade statliga utgifter också kunde ge en förnyad stimulans för ackumulationen genklang inom olika politiska strömningar. Det öppnade möjligheten att socialdemokratiskt klassamarbete kunde utgöra basen för en stabiliserad kapitalism; vid stagnation kunde staten låna pengar för att stimulera efterfrågan. Vi kommer alltså inte undan John Maynard Keynes. Det finns en teoretisk länk mellan underkonsumtion och Keynes, och efter andra världskriget skulle också marxister skapa olika synteser mellan de två.

De västeuropeiska kommunistpartier na anammade efter andra världskriget keynesianismen som grundval för en "demokratisk väg till socialismen".

Till skillnad från de flesta marxister har keynesianer en krispolitik som är enkel att "politiskt sälja in". Den här krispolitiken – att investera mer när det går dåligt, så kallad kontrycklig politik – har också idag blivit ett slags officiellt center/vänster-alternativ till den åtstramningspolitik som idag tar sig sina mest extrema uttryck i södra Europa. Den återkommer hos alla från François Hollande i Frankrike, till Jonas Sjöstedts "vi ska investera oss ur krisen" i Sverige, och återfinns hos Förenta nationernas fackföreningsorgan ILO.⁸

Nobelpristagaren Paul Krugman, hävdar till exempel att det är lätt att få

slut på krisen, och vi vet hur vi går till väga. I boken *End This Depression Now!* är slutsatsen enkel. Genom omfattande statlig kontrycklig politik kan man få upp efterfrågan och återigen skapa tillväxt. Problemet är bara att eliten inte har fattat det.⁹

Ett problem med denna mirakellösning är att det verkligen inte är säkert att den fungerar. Och för att komplicera bilden; efter kraschen i 2008 genomfördes också mycket kontrycklig politik, inte bara i USA, utan också i Sverige av den moderata regeringen. Man sänkte generellt också reporäntan i västvärlden, något som stimulerar efterfrågan på marknaden. Sådana åtgärder från den amerikanska regeringen i 2008 och 2009 räddade nog världskapitalismen från sammanbrott. Men de har inte skapat verklig tillväxt – man är fortfarande i en lågkonjunktur. Förklaringen enligt Krugman är att man inte satsade mycket nog 2008 och 2009.

PROFITFRÅGAN

Så länge efterkrigsboomen fortsatte blev det också mindre fokus på kris och kris-teorier överhuvudtaget. Underkonsumtionen blev, kan man säga, ställd på huvudet: istället för att förklara stagnation och oundvikligheten av kriser, blev den nu använd till att förklara hur offentlig konsumtion och höga löner till arbetarna kunde skapa ekonomisk stabilitet.

Stabiliteten och tillväxten efter andra världskriget blev dock inte varaktig. Mot slutet av sextioalet gick den västerländska kapitalismen in i en ny kris, men till skillnad från tidigare såg man nu en ökning av arbetslösheten, inte i samband med deflation utan kopplat till hög inflation. Tillsammans med ekonomisk stagnation fick man då "stagflation", ett mönster som keynesiansk teori var oförmögen att förklara. Vid tidigare kriser hade marxister sett fallande profit som en konsekvens av till exempel överproduktion eller underkonsumtion. På sent sextioal verkade det däremot som om en nedgång i profitkvoten i kapitalackumulations globala centra var själva orsaken till krisen.

Dominansen för marxistisk underkon-

sumtionsteori urholkades därmed under sjuttioalet, och två teorier som satte profiten i centrum blev i stället dominerande; profit squeeze och lagen om profitkvotens fallande tendens.

Teorin om profit squeeze förfäktade tesen att arbetarna hade tillskansat sig så höga löner och utvidgade rättigheter efter kriget att det gick ut över profiten. En lägre profit ledde till lägre investeringar och lägre tillväxt som återigen ledde till arbetslöshet och stagnation. Politisk användes teorin av vänstergrupperingar för att visa att kapitalismen inte kunde uppfylla arbetarklassens materiella krav. Om arbetarklassen succesivt flyttade fram sina positioner skulle det således leda till en punkt där man inte kunde få det bättre inom ramen för kapitalismen. Fokus kom därmed att ligga på "övergångskrav" som överskred kapitalismens gränser – politiska och ekonomiska dagskrav som ifrågasatte hela systemet.

Teorin kunde dock också användas politiskt av högern, och med en annan utgångspunkt. Här blev argumenten, i synnerhet i Storbritannien, att krisen var orsakad av för höga löner, som i sin tur var orsakade av en huvudlös och oansvarig militant minoritet av arbetarklassen som dominerade odemokratiska fackföreningar. Den politiska implikationen blev motsatt från vad vänstern predikade; för att återetablera profitnivån och få till stånd nya investeringar och tillväxt måste man reducera löner och krossa den organiserade arbetarklassen.

LPFT

De teorier som tar sin utgångspunkt i lagen om profitkvotens fallande tendens, (hädanefter LPFT) hävdade, bland annat i polemik mot teorin om profit squeeze, att orsaken till kriser inte ska förstås genom "subjektiva" förklaringar om klasskamp och löner, utan i stället genom "objektiva" tendenser i den kapitalistiska produktionen.

LPFT är tätt knuten till Marx arbetsvärde-teori, som hävdar att värde bara kommer från arbete, och att profit uppkommer genom att arbetare producerar mer värde än de faktisk får i löner. Profiten kan

distribueras mellan banker och bolag på alla möjliga sätt, men den uppstår fortfarande bara ur arbete. Samtidigt är det en tendens i kapitalismen att investera mer i konstant kapital (som maskiner, fabriker, byggnader etc.) än i variabelt kapital (arbetskraft). När ett bolag ersätter människor med maskiner – för att uttrycka det enkelt – kommer företaget bli mer effektivt än konkurrenterna och profiten öka. Men då detta är en mer effektiv teknologi, kommer den även att sprida sig till alla andra bolag, och profiten utjämnas. Men – och här kommer poängen – eftersom det bara är arbete som producerar nytt mervärde, och investeringar i arbetskraft har sjunkit i förhållande till investeringar i maskiner, så sjunker också den generella profitkvoten.

Med tanke på att kapitalismen trots allt har existerat ett tag och om profitkvoten faller och faller, blir då frågan varför kapitalismen inte redan har störtat samman. Svaret är enligt Marx själv att det också finns en rad motverkande faktorer: man kan exploatera arbetarna hårdare eller reducera lönerna, eller genom att på olika sätt få billigare konstant kapital, eller genom öppning av nya marknader – gärna i tidigare förkapitalistiska områden där profitkvoten fortfarande är hög och så vidare. De här faktorerna kan motverka den inneboende tendensen ett tag, men kan inte upphäva lagen som sådan – och när de motverkande faktorerna inte är starka nog hamnar systemet i kris.

Enligt Clarke sågs LPFT från sjuttioalet av många som den enda autentiska marxistiska kristeorin. Själva lagen beskrivs utförligt i både Kapitalet och Grundrisse och var därför välkänd från tidigare, men den hade inte betraktats som en kristeori i sig, utan som komplement snarare än i motsattställning till andra kristeorier. Där LPFT fokuserade på profit-kvoten (alltså profiten i förhållande till det totala satsade kapitalet) såg till exempel underkonsumtion på profitmängden. Teorin har dock utsatts för häftig kritik. Några exempel på invändningar, av olika tyngd:

– Om kapitalisterna bara ser till att höja exploateringsgraden eller sänka lönerna, så blir det ju enligt teorin ingen kris?

röda rummet

är socialistiska partiets kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 fjärde internationalen).

Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 50 sedan starten 1997 (nummer 161 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

Redaktionen: Peter Jervelycke Belfrage, Daniel Brandell, Johannes Jensen, Anders Karlsson, Johanna Lagerberg, Per-Olof Larsson, Björn Rönnblad och Ingemar Sandström,

Ansvarig utgivare: Björn Rönnblad

Grafisk form: Joakim Svensson

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg

E-post: rodarummet@hotmail.com

Prenumeration: 80 kronor för fyra nummer

Plusgiro: röda rummet 13 04 07-0

Hemsida: <http://www.rodarummet.org>

Tryck: V-Tab, 2012

Gjord på Tidskriftsverkstaden, Göteborg.

(www.tidskriftsverkstaden.se)

ISSN: 1403-3844

Svaret på det är helt enkelt att exploateringsgraden inte kan öka för alltid. En annan kritisk invändning poängterar att om ny teknologi leder till sjunkande profit så kommer inte kapitalister att införa den nya teknologin – eller eventuellt gå ”tillbaka” till tidigare teknologier.

– En sådan kritiker har inte förstått kapitalismens logik, där olika företag är i konstant konkurrens med varandra och måste hitta mer effektiva sätt att organisera sig på än vad konkurrenterna gör – ständigt. Enskilda kapitalisters agerande får sammantagna konsekvenser som kapitalisterna i allmänhet inte gillar (det vill säga, här; lägre profitkvot).

En tredje kritik säger att det alltid är profitmängden som är intressant för kapitalisterna, och som avgör om man investerar, och inte profitkvoten.

Det är delvis sant, men mest intressant är kanske samspelet mellan profitmassan och profitkvoten, vilket till exempel Michael Roberts argumenterar för. Det är när profitkvoten är låg och profitmassan samtidigt sjunker som de riktigt djupa kriserna drabbar kapitalismen, såsom 2008.¹⁰

MARXISTER OCH KRISTEORI

Jag menar att det primärt finns tre skäl till att marxister i över 100 år har polemiserat kring vilken kristeori som är den ”autentiskt marxistiska”. För det första – vilket förklarar den stundals hårda polemiken – är alla kristeorier alltid nära knutna till olika politik. Det finns en dialektik mellan kristeori och politik. Ibland får de olika teorierna tydliga politiska implikationer medan andra gånger återverkar politiken på teorin.

En andra anledning till finns i Marx egna förklaringar. I Kapitalets tredje band skriver han att ”the ultimate reason for all real crises remains the poverty and restricted consumption of the masses”, medan han i Gundrisse säger att lagen om profitkvotens fallande tendens är ”in every respect the most important law of modern political economy” och i Theories of Surplus Value att överproduktion är ”the basic phenomenon in crises”. Då är det inte konstigt det blir fejd om vad som är den korrekta marxistiska tolkningen.

En tredje orsak är att de ekonomiska kriserna vid olika historiska tidpunkter faktiskt är mycket olika beskaffade. Som David Harvey påpekar kräver analyser av kriser en dialektisk integration av de universella, generella, partikulära och singulära aspekterna av samhället.¹¹ Oavsett om kriser ”egentligen” generellt emanerar ur överproduktion eller LPFT eller underkonsumtion, så tar sig olika kriser olika uttryck. Kriserna på 20-talet, 70-talet och i dag är olika. Åtminstone framträder de väldigt olika. En teori som profit squeeze skulle till exempel aldrig ha artikulats som förklaring till dagens kris.

För att i någon mån belysa hur element ur olika marxistiska kristeorier kan användas idag ska jag avsluta med att kort sammanfatta och kontrastera David Har-

veys respektive Andrew Klimans analyser av orsakerna bakom den rådande krisen.

HARVEY OCH ÖVERPRODUKTION

När David Harveys bok *Enigma of Capital* utkom 2010 fick den stort inflytande inom vänstern, både bland akademiker och aktivister.

Harveys historieskrivning över den utveckling som ledde fram till krisförloppet 2008 ser i princip ut så här: Ett av de största hindren för kapitalackumulation på 1960-talet var brist på arbetskraft och att arbetarklassen hade tillskansat sig höga löner och politisk inflytande. Detta hanterades med olika åtgärder. Man öppnade för arbetskraftinvandring. Hos de enskilda kapitalisterna stegrades drivkraften för att utveckla och införa arbetsbesparande teknologier. I den mån

det inte var tillräckligt så fanns politiker, som Ronald Reagan, Margaret Thatcher och Augusto Pinochet, vilka använde statsmakten till att krossa den organiserade arbetarklassen och pressa löner och arbetsvillkor. Därtill blev det enklare för kapitalet att flytta dit överskott på arbetskraft fanns. På toppen av allt detta kollapsade Sovjet, Kina öppnades gradvis mot världsmarknaden och ytterligare en och en halv miljard människor inkluderades i den globala arbetsstyrkan. Sedan dess har inte kapitalet haft ett arbetskraftsproblem. Men en svagare arbetarklass, med lägre löner och rättigheter, är inte någon bra grogrund för en väl fungerande marknad. Lägre löner har skapat ett efterfrågeproblem. Harveys slutsats är att ett hinder för kapitalackumulationen – alltså tillgången på arbetskraft – löstes, men bara genom att man skapade ett nytt hinder – brist på marknad – underkonsumtion.¹²

KLIMAN OCH LPFT

En helt annorlunda historieskrivning ger Andrew Kliman i sin bok *The Failure of Capitalist Production* från 2012. För Kliman är det LPFT som bäst förklarar hur ekonomiska kriser uppstår. Ser vi på historiska trender i profitkvoten stiger profiten enligt Kliman inte från 1970-talets slut. Tvärtom.¹³

Det är viktigt att betona att för Kliman är inte profitkvotens fall primärt en sekulär tendens – utan en utvecklingstrend som kan brytas genom historiska processer, som ofta tar sig dramatiska uttryck. Genom att destruera tillräckligt med värde kan den fallande profitkvoten vändas. Det skedde till exempel under andra världskriget, då så mycket värde förstördes att man efter kriget kunde börja om på nytt med hög profitkvot. Det

gen att ökad exploatering och lägre löner ledde till en höjd profit i USA. Om man ser på arbetarnas andel av nationalinkomsten så har den inte sjunkit: den är högre nu än på 1960-talet och har varit stabil sedan 1970-talet. Därmed kan heller inte profiten ha ökat på grund av lägre löner – mycket av grunden för Harveys tes. Ökade skulder på bostadsmarknaden och andra marknader förklaras då med en generell negativ trend i kapitalismens profitkvot i stället för med att kapitalisterna pressat ned arbetarnas löner.

Klimans position – som delas av tänkare som Michael Roberts och Paul Mattick¹⁴ – leder till en politisk slutsats som är motsatt keynesiansk kontracyklisk politik. Om krisen är orsakad av en fallande profitkvot är enda lösningen inom systemet att ödelägga värdet hos existe-

rande kapital (maskiner, pengar etc.). En sådan kris skulle innebära enorma sociala kostnader, inte minst för arbetarklassen, men är enda sättet för kapitalismen att återskapa sin expansion. Kliman varnar vänstern för att sätta sin tilltro till keynesiansk kontracyklisk politik: vad gör man om det inte fungerar? Ska vänstern för att vinna val ”lova” väljarna att lösa en kris, som det absolut inte är säkert att den kan?

Någonting mellan en total kris och socialistisk revolution hittar vi inte i Klimans analys. Det enda alternativt är en socialistisk revolution – att lägga om produktionen så att den inte sker med profit som mål, utan för människors behov. ★

Kliman visar hur profitkvoten aldrig steg efter krisen på 1970-talet, utan i stället sjönk succesivt. Kliman sätter också frågetecken kring en etablerad sanning inom vänstern de senaste åren, nämligen

NOTER

1. Harvey, D. (1999) *The Limits to Capital*. Verso, London s 82
2. Marx, K. (1981), *Capital: Volume III*. Penguin Books, London s 357
3. Clarke, Simon (1994) *Marx' theory of crisis*. St. Martin's Press, London
4. Clarke a.a s.19
5. Harvey, D. (1999) a.a s. 19
6. För intresserade av stagnationsteori, se Baran & Sweezy (1966), *Monopoly Capital – An essay on the American Economic and Social Order*. Monthly Review Press. eller för nuvarande

- förvaltare av traditionen Foster & Magdoff (2009) *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. Monthly Review Press, New York.
7. Desai, Radhika (2010), ”Consumption demand in Marx and in the current crisis”, Paul Zarembka, in (ed.) *The National Question and the Question of Crisis (Research in Political Economy, Volume 26)*, Emerald Group Publishing Limited, s 103.
8. ILO (International Labour Office) 2011 *Towards a sustainable recovery: The case for wage-led policies*. International Journal of Labour Research 2011, vol. 3, issue 2. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_168753.pdf

9. Krugman Paul (2012) *End This Depression Now!* Norton, New York.
10. Roberts, Michael (2010) *Overproduction and capitalist crisis* <http://thenextrecession.wordpress.com/2010/01/29/overproduction-and-capitalist-crisis/>, posted January 29, 2010
11. Harvey, D. (2012) *Rebel Cities - From the Right to the City to the Urban Revolution*. London, Verso s. 37
12. Harvey, D. (2010) *The Enigma of capital: and the crises of*

- capitalism. Profile. London.
13. Kliman, Andrew (2012) *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession*. London: Pluto Press. Roberts, Michael (2010) *Overproduction and capitalist crisis* <http://thenextrecession.wordpress.com/2010/01/29/overproduction-and-capitalist-crisis/>, posted January 29, 2010
14. Mattick, Paul (2011) *Business as usual – The economic crisis and the failure of capitalism*. Reaktion Books, London